

Tasavvuf'ta Kalbin Tasfiye ve Tehallisi: Şeyh Muhammed Firsâfi'nin "Kalbini Tanı" Kasidesi Örneği

Mehmet Saki ÇAKIR*

Özet

Sûfiler, kalbe odaklanarak onun yaşadığı haller aracılığıyla, manevî hastalıklardan arındırılmasına gayret ederler. Aynı zamanda, kalbin güzel huylarla bezenmesine de özel bir dikkat gösterir ve bu hususta çeşitli tavsiyelerde bulunurlar. Kalbe dair müritlerine tavsiyelerde bulunan son dönem sûfilerden biri de Şeyh Muhammed Firsâfi'dir. XIX. yüzyılın Nakşî-Hâlidî sûfilerinden olan Firsâfi, Siirt'te yaşamış ve "Şeyh-i Hazîn" lakabıyla tanınmıştır. Firsâfi, *Dîvân*'ında yer alan "*Kalbini Tanı!*" kasidesinde, kalbin hallerine temas ederek onun insan hayatındaki önemini vurgulamıştır. Şeyh-i Hazîn, kalbi "cismin kubbesi", "arş-ı Rahmân" ve "arş-ı ekber" ifadeleriyle tanımlar. Şiirlerinde, kalbin manevî hastalıklardan arındırılmasını (*tasfiye*) ve güzel huylarla süslenmesini (*tehallî*) ele alır. Kasidenin başlangıcında, "*Kalbini tanı!*" ifadesiyle manevî ilerlemenin, kalp âlemini tanımakla başladığını belirtir. Ardından, "*Tevbe et!*" diyerek tasavvufun ilk makamına işaret eder. "*Kalbi şeytanın vesveselerinden temizle!*" öğüdüyle kalbin tasfiyesine; "*Allah'ın ismini kalbinde nakşet!*" ifadesiyle ise tehallîye dikkat çeker. Ona göre, kalp Allah'a itaat ettiğinde bütün beden ona tabi olur. Bu özellikteki bir kalp, nazargâh-ı ilâhî olduğundan keşif ve ilhama müyesser olur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Kalp, Tasfiye, Tehallî, Şeyh Muhammed Firsâfi.

The Purification and Beautification of the Heart in Sûfism: The Example of Sheikh Muhammad Firsâfi, 'Know Your Heart' Qasida

Abstract

Sufis focus on the heart, striving to purify it from spiritual ailments through the states it experiences. Additionally, they place special emphasis on adorning the heart with virtuous qualities and provide various recommendations on this matter. One of the late-period sufis who offered significant advice to his disciples about the heart is Sheikh Muhammad Firsâfi. A prominent figure among the Naqshbandî-Khâlidî sufis of the 19th century, Firsâfi lived in Siirt and was known by the title "Sheikh Hazîn". In his *Dîvân*, particularly in the *qasîda* "Know Your Heart!" he highlights the importance of the heart by addressing its conditions and its vital role in human life. Sheikh Hazîn describes the heart as "the dome of the body", "Arsh al-Rahman" and "Arsh al-Akbar". At the beginning of the *qasîda*, he emphasizes that spiritual progress begins with knowing the realm of the heart by stating, "Know your heart!" He then points to the first station of sufism with the exhortation, "Repent!" Through the advice "Cleanse the heart from Satan's whispers!" he addresses the purification of the heart, and with the phrase "Engrave Allah's name in your heart!" he underlines the significance of adorning the heart with divine remembrance.

Keywords: Sufism, Heart, Purification (*Tasfiyah*), Beautification (*Tahallî*), Sheikh Muhammad Firsâfi

*Doç. Dr. Uşak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Anabilim Dalı, Uşak / Türkiye, m.saki@hotmail.com

ORCID : 0000-0003-1216-7249

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Çakır, M.S. (2025). Tasavvuf'ta Kalbin Tasfiye ve Tehallisi: Şeyh Muhammed Firsâfi Dîvânı Örneği *Küllîye*, 6(1), 121-135. DOI: 10.48139/aybukulliyeye.1581427

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
8 Kasım 2024	18 Mart 2025	Araştırma Makalesi	121-135
8 November 2024	18 March 2025	Research Article	

Extended Abstract

From the early period, Sufis have ensured their spiritual advancement by referring to the Qur'an and Sunnah. In this context, they have engaged in the "lore of the heart" by taking into account the verses and hadiths that emphasize the importance of the heart. Sufis developed a method of spiritual training with specific rules for the education of disciples in this lore. In later periods, this method was referred to as *sayr u sulūk* (spiritual journey). The process of progressing through spiritual ranks in *sayr u sulūk* takes place in the realm of the heart. Sufis approach the heart from two perspectives in spiritual training. The first is purification (*tasfiya*) -cleansing the heart from bad traits, which are considered spiritual diseases. The second is embellishment (*tahallī*) -adorning the heart with good morals. The purification and embellishment of the heart are among the most significant issues in sufism, and the views of sufis on this subject can be found from the early period. Over time, this matter has gained varying levels of importance across different sufi traditions, schools, and orders.

The education and training of disciples differ according to their level of knowledge and cultural characteristics. In this regard, sufis have sought to convey the truths of the spiritual world in a way that both the general public (*'awām*) and the elite (*khawāṣ*) could comprehend. While educating their disciples, they also composed *qasīdas* (odes) in a language that would attract their attention and appeal to them. One example of this is Sheikh Muhammad Firsāfi (d. 1309/1892). Living in the 19th century in Siirt, Firsāfi was one of the Naqshbandī-Khālīdī sheikhs and had many disciples in and around Siirt. He traveled from Siirt to the village of Tawila in Sulaymaniyah to complete his spiritual training under Sheikh Osman Sirājeddin Tawilī (d. 1866), one of the khalifas (successors) of Mawlānā Khālīd Baghdādī (d. 1242/1827). Returning to his homeland, the village of Firsāf (Dereyamaç) in Siirt, he engaged in spiritual guidance and mentorship. Firsāfi authored a *Dīwān* (poetry collection) in which he explored matters of the heart and conveyed his spiritual experiences. He used the pen name Ḥazīn in his poetry and became widely known as Sheikh Ḥazīn. His spiritual influence has continued through the successors he trained.

Sheikh Ḥazīn expressed his views on the heart in various parts of his *Dīwān*. Although he lived in the 19th century, his poetry is still recited by his disciples in Siirt and its surroundings from generation to generation. One of his well-known Kurdish *qasīdas* begins with "Tu kalbe xu naske!" (Know your heart!), where he succinctly conveys his thoughts on this subject. This study specifically examines his views on the heart through the lens of this *qasīda*, while also referencing other poetic works where relevant. Additionally, it highlights how the fundamental sufi concept of spiritual training was expressed through poetry in a specific local context. In his Kurdish poems about the states of the heart, Sheikh Ḥazīn used an extremely simple and understandable style. This serves as a beautiful example of how a sufi could influence his local community through a channel they could comprehend. In his poetry, he directly addresses the reader, urging

them to "know your heart and repent!", emphasizing spiritual responsibility. According to the sheikh, learning about the states of the heart is a personal religious obligation (*farḍ al-'ayn*) for everyone. Thus, he stresses that individuals must be aware of their heart's condition and remain in a state of repentance at all times.

Sheikh Ḥazīn discusses the purification of the heart from bad traits and its adornment with good character. He advises against spiritual diseases such as arrogance, envy, and miserliness while encouraging the adoption of virtues such as humility, sincerity, and gratitude. To achieve this, he recommends the remembrance of Allah (dhikr) and following a wise spiritual guide (murshid). According to him, a murshid serves as a guide who leads individuals out of the darkness of the metaphorical world of existence into the realm of true, luminous existence. Sheikh Ḥazīn's reference to "the armies of the heart" in his work indicates that he was influenced by Imam Ghazālī.

Giriş

Erken dönemden itibaren sūfîler, manevî alandaki terakkilerini Kur'ân-ı Kerîm ve Sünneti referans olarak sağlamışlardır. Bu bağlamda, Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in sözlerinde kalbin önemine işaret eden ayet ve hadisleri ölçü olarak "kalp ilmi"yle meşgul olmuşlardır. Sūfîler, bu ilimde müritlerin manevî eğitimi için belli kuralları olan terbiye usûlü geliştirmişlerdir. Sonraki dönemlerde bu usûle seyr u sülûk denilmiştir. Seyr u sülûkte manevî mertebelerin aşılması, kalp âleminde gerçekleşmektedir (detaylı bilgi için bk. Emektar, 2023; Frager, 2003).

Sūfîler, manevî terbiyede kalbi iki yönden ele alırlar. Birincisi, kalbin manevî hastalık sayılan kötü huylardan arındırılması yani tasfiye edilmesidir. İkincisi ise güzel ahlak ile süslenmesi, yani tehallî veya tezyîndir. Kalbin tasfiye ve tehallîsi, tasavvufun en mühim meselelerinden olup erken dönemden itibaren sūfîlerin bu konudaki görüşlerine rastlanılmaktadır (bk. Muhâsibî, 2016). Bu mesele, tarihi süreçte her meşrep, ekol ve tarikatta farklı boyutlarda önem kazanmıştır (Şimşek, 2015, ss. 39-40).

Müritlerin talim ve terbiyesi, ilmi seviyelerine ve kültürel özelliklerine göre değişmektedir. Bu bağlamda, sūfîler mana âlemine dair hakikatleri, avâm ve havâs için farklı biçimde, onların idrak edeceği bir üslupla aktarmaya çalışmışlardır. Müritleri eğitirken, muhabbeti celbetmek maksadıyla onların anlayacağı dilde kasideler söylemişlerdir. Bu nedenle, pek çok sūfî yaşadığı toplumun dilinde kasideler yazarak tasavvufî görüşlerini aktarmıştır. Bunun bir örneği de Şeyh Muhammed Hazîn Firsâfî (ö. 1309/1892)'dir. XIX. yüzyılda Siirt'te yaşayan Firsâfî, Nakşî-Halidî şeyhlerinden olup Siirt ve civarında çok sayıda müridi olmuştur. Firsâfî, Siirt'ten Süleymaniye'nin Tavîle köyüne gidip Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin (ö. 1242/1827) halifelerinden Şeyh Osman Siraceddin Tavîlî (ö. 1866)'nin nezdinde manevî eğitimini tamamlamış ve kendi memleketi olan Siirt'in Firsâf (Dereyamaç) köyünde irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Firsâfî, bir *Dîvân* telif etmiş olup şiirlerinde kalbi meseleleri işlemiş ve edindiği tecrübelerini aktarmıştır. Şiirlerinde "Hazîn" mahlasını kullanan Firsâfî, Şeyh-i Hazîn

diye meşhur olmuştur. Şeyh-i Hazîn'in irşadı, yetiştirdiği halifeleri vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmıştır (Baz, 2015).

Şeyh-i Hazîn, kaleme aldığı *Dîvân*'ının muhtelif yerlerinde kalbe dair görüşlerini serdetmiştir. XIX. yüzyılda yaşamasına rağmen, şiirleri günümüzde Siirt ve çevresinde nesilden nesile müritleri tarafından okunmaya devam etmektedir. "Tu kalbe xu naske! (Kalbini tanı!)" diye başlayan Kürtçe kasidesi, bu görüşlerini veciz bir üslupla aktardığı manzumelerinden biridir. Bu çalışma, adı geçen kaside özelinde, şeyhin kalp hakkındaki görüşlerini ele almaktadır. Görüşleri izah açısından yer yer başka kasidelerine de yer verilmiştir. Çalışma ayrıca, sûfi düşüncenin temel unsurlarından olan manevi terbiyenin, yerel bir bölgede şiir aracılığıyla nasıl ifade edildiğini incelemek bakımından da önem arz etmektedir.

1. Tasavvuf Literatüründe Kalp

1.1. Kalp Kavramı ve Sûfilerin Kalbi Önemsemesi

"Kalp", Arapça kökenli bir kelime olup farklı ilimlerde çeşitli anlamlar taşımaktadır. Lügatte, "ters çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek" gibi anlamlara gelir. Bu anlam, kelimenin kullanım alanlarına ve bağlamlarına göre değişebilir. Tasavvufî literatürde ise "kalp", fiziksel bir organdan ziyade, manevi bir anlama sahiptir. Dolayısıyla kalp, insanın iç dünyasını temsil eder ve Allah ile olan ilişkisinin merkezidir. Tasavvufta kalp, sadece bilgi ve düşünce değil, aynı zamanda manevi bir idrak ve his merkezi olarak da kabul edilir (Cebecioğlu, 2009, s. 341).

İnsana ait mükellef fiiller iki kısma ayrılır: Zahire taalluk eden hükümler ve batına taalluk eden hükümler. Başka bir ifadeyle, insanın bedenini ilgilendiren ve kalbini ilgilendiren hükümlerdir. Bedeni ilgilendiren hükümler, fıkhnın zahiri olarak düzenlediği emir ve yasaklardır. Kalbi ilgilendiren hükümler ise iman konuları, ihlâs, rızâ, sıdk huşû gibi manevi hallerdir (Abdülkadir İsa, 2001, s. 21). İslam dininde kalple ilgili hükümler insanın ıslahı açısından daha önemlidir. Bunun başlıca sebebi Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerdeki referanslardır. Yüce Allah şöyle buyurur: "*O gün, ne mal fayda verir ne de evlât! Ancak Allah'a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler o günde fayda bulur (eş-Şu'arâ 26/88-89).*" Yine başka bir ayette: "*Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir (el-Enfâl 8/2).*" Diğer bir ayette, imanın kalpte temekkün etmesine dair bir dua öğretilir: "*(Onlar şöyle yakarurlar): "Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme! (Âl-i İmrân 3/8).*" Hz. Peygamber'in şu hadisi, dini yaşantıda kalp ilminin ve manevi hallerin önemini açıkça vurgular: "*Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki, o iyi olduğunda bütün vücut iyi olur. O bozulduğu zaman bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O kalptir (Buhârî, "İmân", 39; Müslim, "Musâkât", 107).*" Bu gibi referanslardan dolayı sûfiler, manevi terakkide hal ve makamların merkezi olan kalbe yönelmişlerdir.

Öte yandan bazı sûfiler, Kur'ân-ı Kerim ayetlerini anlamada kalbin önemli bir rol üstlendiğini öne sürer. Bu Bağlamda, erken dönem sûfilerinden Haris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857), *er-Riâye* adlı eserinin girişinde vahiyden doğru bir mesaj almanın (fehim)

önemine temas eder. O, vahyi doğru bir biçimde anlamının, can kulağıyla dinlemek gibi bir mana içeren *hüsnu'l-istimâ* ile mümkün olduğunu belirtir. Bunun gerçekleşmesi için kalbin şahit olmasıyla mesajın doğru algılanması gerektiğini ifade eder. “Şahit iken dinlemek” söylemi, şu ayetten iktibastır: “*Şüphesiz ki bunda kalbi olan ve şahit olup kulak veren kimse için elbette bir öğüt vardır (Kâf 50/37).*” Kalbin şahit olması, gafletten tamamen uzak olup nefsin payından arınmış olmasıyla mümkündür. (Muhâsibî, 2003, ss. 33-34). Kalbin bu durumu, sûfîlerin müşahede halleriyle ilişkilidir.

İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), sûfîlerin gaye edindiği marifetin ancak kalp aleminde tahakkuk ettiğini söyler. Bu manada kalbin, manevi hallerin merkezi olduğuna dikkat çeker. Bu hususla ilgili şu ifadeleri kullanır:

“...İnsan, marifete ancak kalbiyle hazırlanabilir. Başka bir yöntemle marifete erişemez. Kalp, Allah'ı bilen, Allah'a yaklaşan, Allah için amel eden, Allah için çabalayan ve Allah'ın bahşettiği sırları keşfedendir. Diğer azalar ise onun yardımcıları ve çalıştırdığı aletler mesabesinde dir...”

“...Muhatap olan, kalptir. Kötülenmeye maruz kalan kalptir. Allah'a yaklaşmakla saîd olan ve temizlendiğinde kurtuluşa eren kalptir. Kirlendiğinde şakî olup rahmetten mahrum olan da kalptir. Hakikatte Allah'a itaat eden kalptir. İbadet edip gelen nurları diğer azalara saçan kalptir...” (Gazzâlî, 2004, s. 3/2).

1.2. Kalbin Mahiyetine Dair Sûfîlerin Görüşleri

Tasavvuf geleneğinde, Allah'ı tam anlamıyla kavramanın ve tanımanın dünyevî akıl yoluyla mümkün olmadığına inanılır. Sûfîler, insanın sınırlı akıl ve zeka kapasitesinin, sonsuz ve münezzeh olan Allah'ı tam olarak idrak etmeye yetmeyeceğini savunurlar. Manevi yolculuktaki kul-Rab ilişkisi marifet kavramıyla izah edilir. Burada insanın Allah'ı tanınması ve idraki, Allah'ın kendisini insana tanıtmaya ve göstermesiyle gerçekleşir (Kelâbâzî, 2001, s. 69). Literatürde bu düşünce ârif-i billah kavramıyla ifade edilir. Bu da müşahede tecrübesiyle oluşur. Müşahede, insanın kalbinde Allah'ın varlığını ve birliğini daha derinden hissetmesini sağlar. Sûfîler, bu manevi yükselişin sonucunda, ilham ve keşifle kalbe dolacak olan manevi tecellilerin ortaya çıkacağına inanırlar. Bu ilham ve keşifler, insanın Allah'a vuslat yolundaki sırları ve yol işaretleridir. Bu yaklaşım, tasavvufun merkezinde yer alan marifet ve seyr u sülûk kavramıyla uyumludur. Bundan dolayı sûfîler, kalbin derinliklerinde idrak edilen Allah'a vuslatı “marifetullah” kavramıyla ifade ederler (Hücvîrî, 2007, ss. 297-308).

Mârifetullah hakikatine ulaşmaya yardımcı olacak idrak araçları hakkında sûfîler, farklı tasnif ve tariflerde bulunurlar. Mârifetullahı kazanmayı hedef hâline getirmiş tüm sûfîler, bu araçları araştırmışlardır. Bunu tecrübe ederek kazanan âriflerin görüşlerinin, kalp ve makamlarını tanıtmaya etrafında şekillendiği görülmektedir. Tasavvuf ilminde kalp, bilgi kaynağının en önemli aracıdır. Bir et parçası olan sanavberî (çam kozalağı şeklinde) kalple ilişkisi olmakla birlikte, asıl ondan ayrı olan bu anlamdaki kalbe “Rabbânî latîfe” denir. Bu adlandırma, mânevî cevherin vücuttaki kalp ile ilişkisi ve işlevlerinin onun aracılığıyla gerçekleşmesi dolayısıyladır (Uludağ, 2001, s. 230).

Kalp âlemi hakkında, ilk sûfilerden itibaren farklı görüşler serdedilmiştir. Bu bağlamda Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932), Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde geçen sadr, kalb, fuâd ve lüb kelimelerini, aralarındaki farkları izah etmek amacıyla müstakil bir risale kaleme almıştır. Risalede, kalbin bâtinî makamları içine alan bir ism-i câmi' olduğundan söz ettikten sonra kalbin umumî delâletini, mündemiç olduğu mertebeler itibariyle, göz ve harem (kutsal topraklardaki yasaklı bölge) kelimelerinin kullanımına benzetmiştir. Tirmizî'ye göre, kalbin içerdiği mertebeler dıştan içe doğru sırasıyla sadr, kalb, fuâd ve lübdür. Kalbin bu makamlarının farklı işlev ve etki alanları bulunmaktadır. Bunların sıralama ve işlevleri şu şekildedir:

Birinci makam, en dışta olan sadrdır. Kin, şehvânî arzu ve isteklerin girdiği yer buradır. Aynı zamanda sadr bazen daralır, bazen de inşirah eder. Sadrın yeri, nefis-i emmârenin velayet mertebesi ve İslam nurudur.

İkinci makam, sadrın içindeki kalbtir. Sadr, kalb için bir meydan gibidir. Kalb, iman nûrunun menbâdır. Kalbten sâdır olan yakîn, ilim ve niyet ise sadra ulaşır.

Üçüncü makam, gözdeki göz bebeği gibi olan fuâddır. Burası mârifet, havâtır ve rü'yet yeridir. Kişi, bir şeyden istifade ettiğinde bunu öncelikle fuâd bunu hisseder.

Dördüncü makam, gözün nûru niteliğindeki lübdür. Kalbin nûru olan bu makam, büyük bir dağ gibidir. Tüm makamlar lüb etrafındadır ve lüb salâha ermeden diğer makamların nurları tamamlanmaz. Lüb, tevhid nûrunun madenidir (Tirmizî, 1958, ss. 33-36).

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996)'ye göre, kalbin zahiri akıldır. Aklın kalpteki yeri, görme özelliğinin gözdeki fonksiyonuna benzer. el-Mekkî, kalbe gelen düşüncelerin kaynağını açıklarken kalbin dilinden ve kulağından söz eder. Bu bağlamda şunları söyler:

"Kalp, melekût hazinelerinden bir hazine olup bir aynaya benzer. Kalbe yakînden, ruhtan ve melekten gelen düşünceler Allah'ın hazinelerinden gelir. Bu düşünceler, gayb hazinelerinden gelerek kalbin ortasına iner, burada yanar ve parlayarak tesirini gösterir. Bazı düşünceler kalbin kulağına tesir ederek bir anlayış sûretinde zuhur eder. Bazıları kalbin diline tesir ederek kelâm olarak ortaya çıkar ki bu zevk adını alır. Bir kısmı ise kalbin koklama yetisine etki ederek ilim olur; buna fikir denir. Kalbin gözünde ve kulağında etki eden düşünceler, kalbin içine intikal ederek özüne ulaşır. Bu, kalpte oluşan vecd hâlidir ve mücâhede makamına işaret eder" (el-Mekkî, 2003, s. 487).

İmam Gazzâlî, *İhyâu ulûmiddîn* adlı eserinin "*Kitâbu şerhi acâibi'l-kalb*" başlıklı bölümünde, iç idrak dünyasından (havâss-ı bâtına) bahsetmektedir. Bölümün ön sözünde, marifetullah istidadının ancak kalp ile mümkün olacağına vurgulamış ve nefis, ruh ve akıl kavramlarını kalpten ayırarak açıklamıştır. (Gazzâlî, 2004, s. 3/2-5) Gazzâlî'ye göre kalbin orduları, fonksiyonlarına göre üçe ayrılır:

İrade: Menfaatleri celbetmeye ve zararları defetmeye yarar.

Kudret: Azaları, işlerini yapması için harekete geçirir.

İlim ve idrak araçları: Görme, işitme, tatma ve koklama gibi kuvvetlerle eşyaları bilip idrak eden sınıftır.

Bu sınıfın zâhiri ve bâtini araçları vardır. Zâhiri araçlar göz, kulak, burun, gibi azalardır. Bâtini araçlar ise hayal kuvveti, hâfıza, müfekkire, hiss-i müşterek ve tezekkür kuvvetleridir (Çamdibi, 1994, s. 161). Bu mânevi araçların işleyişi hakkında İmam Gazzâlî, *İhyâu ulûmiddîn* adlı eserinde şu açıklamalarda bulunur:

“Bâtın araçlar dimağın içerisindeki boşlukta yer alır. Bu da beş tanedir. Çünkü insanoğlu bir şeyi gördükten sonra iki gözünü kapatır. Gözünü kapatmadan önce, gördüğü o şeyin sûretini idrâk eder ki bu hayaldir. Sonra o suret, onu muhafaza eden bir şey ile kişiyle beraber kalır ki bu da muhâfız askerdir. Sonra kişi, hafızasındaki şeyler hakkında düşünür ve hafızasındakilerin bir kısmını diğeriyle birleştirir. Unuttukları varsa, onları hatırlar ve geri getirir. Son olarak hayaline görünen mânâların tamamını, hiss-i müşterek ile bir araya getirir. Bu bakımdan iç âlemde; hiss-i müşterek, tahayyül, tefekkür, tezekkür ve hafıza vardır. Eğer Allah Teâlâ hıfz, fikr, zikr (hatırlama) tahayyül kuvvetlerini yaratmasaydı, kişinin dimağı el ve ayak gibi bu kuvvetlerden yoksun olurdu. İşte bu kuvvetler de bâtın âleminin ordularıdır. Onların kışlaları da bâtın âleminde. İşte buraya kadar saydıklarımız kalp ordularının kısımlarıdır.” (Gazzâlî, 2004, s. 3/6).

Gazzâlî, *Kimyâ-yı Sa‘âdet* adlı eserinde ise kalbi bir aynaya benzetir. Aynı şekilde levh-i mahfûz da bir ayna gibidir ve her şeyin sûreti burada bulunmaktadır. İki ayna karşı karşıya geldiğinde birindeki suret diğereye geçer. Gazzâlî, levh-i mahfûzda bulunan sûretlerin, kalp dünyevî şehvetlerle dolu değilse, kalpte yansıdığını ifade eder. Ancak kalp dünyevî meşgalelerle doluyorsa, melekût âlemi ona kapanır (Gazzâlî, 1996, s. 24).

Kalbin mânevî yapısına ilişkin bir diğer önemli tasnif, Nakşibendiyye tarikatının Müceddidiyye kolunun kurucusu kabul edilen İmam-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) tarafından yapılmıştır. İmam-ı Rabbânî, idrak araçlarını letâif-i âşere (on lâtife) tasnifiyle izâh eder. Bu tasnife göre, lâtifelerin beşi emir âlemi, diğer beşi ise halk âlemine aittir. Emir âlemine ait beş lâtife; kalb, ruh, sır, hafî ve ahfâdır. Halk âlemine ait lâtifeler ise hava, su, ateş, toprak ve nefis-i nâtika olarak sıralanır. İmam-ı Rabbânî, Nakşibendiyye tarikatında seyr u sülûkün emir âlemi üzerine inşa edildiğini ve mârifetullahın bu lâtifelerin aslına dönüşü ile gerçekleştiğini ifade eder. Bu dönüş neticesinde tahakkuk edecek mânevi yakaza haliyle, mârifetullahı ait idrâk bilinci açılır. Bu süreçte, kalb latîfesinden başlayarak emir âlemine ait ruh, sır, hafî ve ahfâ latîfeleri, yaratılış maksatlarına uygun hâle getirilir ve görevlerine uygun hareket etmeleri sağlanır. İmam-ı Rabbânî, bu latîfeleri seyr u sülûkte zikir ile tatbik ederek temellendirmiştir (Sirhindî, 2006, s. 3/368, 165. Mektup).

Âlem-i emir çerçevesindeki bu unsurların vücuttaki konumları da belirtilmiştir: Kalb, sol memenin dört parmak aşağısında; ruh, sağ memenin dört parmak aşağısında; sır, sol memenin iki parmak yukarısında; hafâ, sağ memenin iki parmak yukarısında; ahfâ ise boğaz çukurunun iki parmak altındadır. Bu latifeler İmâm-ı Rabbânî’ye göre nuranî birer cevherdirler ve kendi makamlarına yükseldiklerinde, keşif ehline yerleri boş delik olarak görünmektedir (Verkânîsî, 2018, s. 47).

Çalışmada konu edilen Osmanlı'nın son dönem sûfilerinden Şeyh-i Hazîn, kalbe dair görüşlerini kasidelerinde dile getirmiştir. O, bir beytinde Gazzâlî'yi takip ederek kalbin birçok askerinin olduğunu ve bunların melekler gibi ona hizmet ettiğinden bahseder:

عَسَاكِرٌ بُوَ قَلْبٍ هُنَّ بِرُكُلِكِ مُسَخَّرٌ دِينُ بُوَ وِي شِبْهِ مَلِكِ

(Bulut & Aydın, 2016, s. 163)

Kalbin birçok askerleri vardır. Kalbin emrine melekler gibi boyun eğerler.

Başka bir beytinde ise kalp için "cismin kubbesi" ifadesi kullanarak Allah'ın buraya tecelli ettiğini ve bu tecelliden Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda yaşadığı hâle benzer bir hâli tecrübe ettiğini ifade eder:

قَبَّةٌ جَسْمِي بُنْيَانِ تَجَلَّى فِيهَا الرَّحْمَنِ

مَدْكُوكًا صَارَ صَعْقَانَ كَمُوسَى بِنِ عِمْرَانَ

(Bulut & Aydın, 2016, s. 155)

Vücudumun kubbesi kalbim sağlam. Oraya tecelli etti Rahman.

Bu, vücudumu paramparça etti. İmran oğlu Musa gibi kendinden geçti.

Şeyh-i Hazîn bazı beyitlerinde kalbin bir nazargâh-i ilâhi olduğuna işaret ederek "arş-ı Rahmân, "arş-ı ekber" ifadelerine yer verir:

قَلْبِي تَا عَرْشِ رَحْمَانِهِ مَسْبِيرَا دَسْتِ شَيْطَانِهِ

....

قَلْبِي تَا عَرْشِ أَكْبَرَا خُدِي لِي دِكْتِ نَظْرَا

(Bulut & Aydın, 2016, ss. 165-166).

Kalp Allah'ın arşıdır, verme şeytan eline.

....

Kalp arş-ı ekberdir, Allah'ın nazargâhıdır.

2. "Tu Kalbe Xu Naske/Kalbini Tanı" Kasidesi Örneğinde Kalbin Tasfiye ve Tehallîsi

Şeyh Muhammed Hazîn, *Dîvân*'ında müritlerine kalbin ıslahı ile ilgili çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Bu bağlamda, "Tu kalbe xu naske/Kalbini tanı" diye başlayan kasidesinde, kalbin manevi hastalıklardan kurtulması, yani tasfiye edilmesi ve güzel ahlak ile süslenmesi, yani tehallî/tezyîn üzerinde durmuştur. Şeyh-i hazîn, tasfiye ve tehallîyi şöyle ifade eder:

تُو قَلْبِي رُ صِفَاتِي دَمِيمَةً مَنَزَّهُ بِكِهِ بِصِفَاتِي حَمِيدَةً مَزَيْنَ بِكِهِ

Sen kalbi kötü sıfatlardan temizleyip arındır. Güzel sıfatlarla da süsleyip güzelleştir

(Bulut & Aydın, 2016, s. 162).

2.1. Kalbin Tasfiyesi

Tasavvufta, insanın manevi gelişimini ve Allah'a yakınlığını artırmaya yönelik çeşitli kavram ve uygulamalar bulunmaktadır. İhlas, muhasebe, mücâhede, riyâzet, tevekkül ve zikir bunlardan bazılarıdır. Klasik eserlerde hal ve makam olarak yer alan bu kavramlar, genellikle amellerin ıslahı ve kalbin tasfiye edilmesine yöneliktir. Tasfiye (تصفيه), kişinin kalbini manevi hastalıklardan arındırma ve kötü huylardan kurtarma sürecini ifade eder. Bu süreçte birey, nefsinin kötü eğilimleriyle mücadele eder, arzularını kontrol altına alır ve manevi kirlilerden arınır. Böylece kişi, yukarıda geçen makam ve hallerle hemhâl olur.

Allah'a kulluk vazifesinde, mümin kişinin kalbini muhafaza etmesi ve kötülüklerden arındırması gerekmektedir. Zira kalbin manevi olarak perdelendiği veya kirlendiğine dair Kur'an-ı Kerim'de ayetler bulunmaktadır. Bir ayette yüce Allah, kalplerin perdelendiğinde kişinin Rabbini anmaktan kaçındığını şöyle ifade eder: *"Kur'an'ı anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler, kulaklarına da ağırlık koyarız. Kur'an'da (ibadete lâyık ilâh olarak) sadece Rabbini andığın zaman arkalarına dönüp kaçarlar (el-İsrâ 17/46)."* Bir başka ayette ise kalbin mânevî hastalığı "körlük" metaforu ile açıklanmıştır: *"Gerçek şudur ki, gözler kör olmaz, fakat asıl göğüslerin içindeki kalpler kör olur (el-Hac 22/46)."* Dolayısıyla mümin kişinin kulluk vazifesinde, ibadetle kendini kötülüklerden arındırması gereklidir. Bu hususa Yüce Allah şu ayette işaret etmektedir: *"Sen ancak, görmedikleri hâlde Rablerinden için için korkanları ve namaz kılanları uyarırsın. Kim arınırsa ancak kendisi için arınmış olur. Dönüş ancak Allah'adır (Fâtır, 35/18)."*

Sûfiler, tasavvufî eğitimde kötülüklerden arınma sürecinde kalplerine yönelirler. Mânevî yolculukta kemale erişirken, insan bedeninin merkezi olan kalbi tüm kötü huylardan tasfiye etmeye ve bununla yetinmeyip onu muhafaza etmeye büyük önem verirler. Tasfiye, tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren sûfilerin üzerinde durduğu bir kavramdır. Bu kavram, birçok sûfi tarafından tasavvufun etimolojisiyle ilişkilendirilmiştir. Onlara göre tasavvuf veya sûfi, "safılık"tan türemiş olup kalbin arındırılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Bîşr el-Hâfî (ö. 227/841) şöyle der: *"Sûfi kalbini Allah için arındırıp saflaştırandır."* (Kelâbâzî, 2001, s. 10). Yine Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) tasavvufu tanımlarken "tasfiye" merkezli bir çerçeveye çizer: *"Kalbi dünyevî hayata uymaktan ve nefsanî huylardan tasfiye etmek. Beşerî sıfatları törpülemek, nefsanî isteklerden uzak durmak; rûhânî sıfatlara erişmeye çabalamak ve hakikî ilimlere sarılmak"* (Kelâbâzî, 2001, s. 19).

Benzer şekilde Abdülkadir Geylânî (ö. 561/1166) de tasfiyenin önemini vurgulayarak şu ifadeleri kullanır:

"Helal yemek ile kalbini saflaştır ki Rabbini tanıyasın. Lokmanı, hırkanı ve kalbini saflaştır. Tasavvuf, 'safâ'dan türemiştir. Tasavvuf konusunda sadık

olan bir sûfî, kalbini Mevlâ'sı dışındaki her şeyden tasfiye eder. Bu tasfiye işi, keramet izhâr etmekle, salihlerin hikâyelerini anlatmakla, parmakları tesbîh ve tehlîl ile hareket ettirmekle gerçekleşmez. Ancak Hakk'ı talep ederken sadakat, dünya yaşantısında zühd, kalbi halktan ayırmak ve Mevlâ'nın dışındaki her şeyden sıyrılmakla gerçekleşir." (Geylânî, 1998, ss. 115-116).

Şehâbeddin Sühreverdî (ö. 632/1234) de sûfî ve tasavvuf kökenine dair birçok görüşü naklettikten sonra aynı şekilde kendi görüşünü tasfiye ile açıklar: "Sûfî, dâima kalp tasfiyesi ile meşgul olan kişidir. Kalbini nefsin şaibesinden tasfiye ederek vaktini bulanıklıktan arındırır. Bu tasfiyeye yardımcı olarak Rabbine sürekli muhtaç olduğunu tefekkür eder. Bu muhtaçlığın devam etmesi, gönlündeki bulanıklığı giderir. Nefsi harekete geçip nefsânî bir arzusu ortaya çıkacak olsa, güçlü basiretiyle bunu fark eder ve hemen nefsinden kaçıp Allah'a sığınır." Yine Sühreverdî, tasfiyeyi cem' hali ile ilişkilendirip bunun aksinde nefis harekete geçtiğinde, fark halinin meydana geleceğinden bahseder (Sühreverdî, 2006, s. 69).

Gazzâlî ise kalbin tasfiyesinin peygamberlerden öğrenilmesi gerektiğine dikkat çeker. Peygamberler, insanlara dini öğretirken, kalbin ıslahı ve tasfiyesi konusunda da rehberlik ederler. Gazzâlî, bu hususta şu ayeti hatırlatır: "Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur (Cuma 62/2)." Gazzâlî'ye göre, peygamberler, insanları terbiye ederken onları hayvânî sıfatlardan kurtarıp meleklerin güzel huylarıyla adeta süslerler (Gazzâlî, 2012, s. 229).

Şeyh-i Hazîn, kalple ilgili kasidesine "kalbini tanı!" diye başlar. Dolayısıyla, manevi yolculuğun kalbe odaklanıp onu tanımakla başladığını belirtir. Bu ilk beyitte, kalp ile ilgili sorumlulukları özetler. Buna göre, kalp öncelikle şeytanın vesveselerinden ve kötü kuruntularından temizlenmeli, ardından kalpte İsm-i Celâl (lafzatullah) aşk ve zevk ile nakşedilmelidir. Daha sonra ise bütün duyu organlarının, kalpte nakşedilmiş Allah ismine göre hareket etmesi sağlanmalıdır. Şeyh-i Hazîn, bu düşüncelerini şu ifadelerle dile getirir:

تَوَقَّلِي خُوهُ نَاصِكَه وَتَوْبَه بَكَه رُ خَوَاطِرِ شَيْطَانِ پَاقَزِ بَكَه
وَ اِسْمِ جَلَالِ تِي دَا نَفْشِي بَكَه حَوَاسِي دِ حَمْسَه لِسَرِ جَارِي بَكَه

(Bulut & Aydın, 2016, s. 162)

Sen kalbini tanı ve tevbe et! Şeytanın havatırından temizle!

İsm-i Celâl'i onda nakşet! Beş duyuyu da ona göre icra et!

قَلْبِي خُوهُ بِحَقِي نَاصِ بَكَه رُ ظَلْمَتِي پَاقَزِ بَكَه
بِشَوُقُ وَ دَوْقُو لَدَّتِي ذِكْرِ خُدِي تِيدَا بَكَه

(Bulut & Aydın, 2016, s. 165)

Kalbini iyi tanı, temizle karanlıktan.

Aşk ile hem zevk ile, Allah'ı zikret her an.

Zikrin ihlâs ve zevkle yapılması gerektiğini belirten Şeyh-i Hazîn, kalbin mânevî hastalıklardan temizlenmesinin önemini vurgular. Daha sonra hadislerde sakınılması istenen mânevî hastalıkların bir kısmını sıralar. Bunlar; kibir, riya, ‘ucb (ibadeti beğenme), hased (kıskançlık), hırs, tamahkârlık, suizan (kötü zan), cimrilik ve kin gütmedir. Şeyh-i Hazîn, bu hastalıkları şu şekilde ifade eder:

بِإِخْلَاصٍ لَذْتُ تُو دُغْرَى بِكِهِ تُو قَلْبِي زِ أَمْرَاضَانِ طَاهِرِ بِكِهِ
كُو كِبْرُ رِيَاءٍ وَ عُجْبُ حَسَدٍ وَ حِرْصُ طَمَعِ سُوءِ الظَّنِّ بُوخْلِ حَقْدِ

(Bulut & Aydın, 2016, s. 162)

İhlas ve lezzet ile zikir eyle kalbi, hastalıklardan temizle!

Ki kibir, riya ‘ucb haset hırs, tamahkârlık suizan cimrilik kin gütme!

Sonraki beyitte, bu hastalıkların çirkin eylemlere sebep olduğunu ve her birinin şeytanın insana kötü amel yaptırmak için kullandığı birer kapı olduğundan bahseder. Şeyh-i Hazîn, bu bağlamda, mânevî hastalıkların yalnızca bireye zarar vermekle kalmayıp, şeytana insana nüfuz etme yolları açtığını ifade eder. Son mısırada, kişinin bahsedilen kötü sıfatlardan kalbini temizlemesi gerektiğini vurgular. Ayrıca, kalbin övülen meziyetlerle süslenmesi gerektiğini belirterek, bu sürece ilişkin şu açıklamayı yapar:

صِفَاتِي قَبِيحُنْ وَ طَوْلُ الْأَمَلِ أَبْوَابِ ابْلِيسِ أَقْنُ أَيُّ بَدِّ عَمَلِ
تُو قَلْبِي زِ صِفَاتِي دَمِيمَةٍ مُنْزَهَةٍ بِكِهِ بِصِفَاتِي حَمِيدَةٍ مُزِينٍ بِكِهِ

(Bulut & Aydın, 2016, s. 162)

Uzun emel sahibi olmak gibi bunlar kötü sıfatlardır. İblis'in kapılarıdır bunlar ey kötü amel sahibi!

Sen kalbini kötü sıfatlardan temizleyip arındır. Güzel sıfatlarla da süsleyip güzelleştir.

2.2. Kalbin Tehallîsi

Kalbin manevî olarak ıslahının ikinci aşaması, kötülüklerden arındırıldıktan sonra güzel huylarla süslenmesidir. Kalbin süslenmesi tasavvufta “tehallî” (التحلي) ve “tezyin” (التزيين) kavramlarıyla ifade edilmektedir. Hucvîrî (ö. 465/1072) tehallîyi, “söz ve ameli övülen bir topluluğa benzemek” şeklinde tanımlar (Hücvîrî, 2007, s. 432).

Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), *Fütühâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinde tehallî kavramına ayrı bir başlık açmış, bir şiirle girizgâh yaptıktan sonra sûfilerin sözlerini naklederek bu kavramı izah etmiştir. Bu bağlamda İbnü'l-Arabî, bazı sûfilerin “sadık insanlara söz, fiil ve davranışta benzeyerek süslenmek” şeklindeki tehallî tanımını eleştirmiştir. Ona göre süslenme anlamındaki tehallî, sadıkların halleridir ve bunun mahiyetini anlamak için ne ile süslandıklarına bakılmalıdır. Eğer başkalarına ait bir şeyle süslenmişlerse, kendilerine ait olmayan bir şeyi alıp bir nevi “yalan elbise” giymişlerdir. Fakat kendilerine ait bir ahlakı tezahür edip süslenmişlerse bu durumda sadık olurlar.

İbnü'l-Arabî, bu hususları belirttikten sonra tehallîyi "İlâhî isimler ile süslenmek" olarak tanımlar. Buna göre sadıkların "İlâhî isimlere bürünmesi", onları isimlerden ayırıştırılması güç bir biçimde olup meşru bir zeminde gerçekleşmelidir. Öyle ki onlar görüldüklerinde Allah'ı hatırlatırlar (İbnü'l-Arabî, 1999, s. 4/168).

Kalbin süslenmesi hususu, daha çok tasavvuf eserlerinde "güzel ahlâk edinme" bağlamında ele alınır. Nitekim güzel ahlâk sahibi kimse, kalbini bir nevi güzelliklerle süslemiştir. Güzel ahlâk, tasfiye gibi tasavvufun temel hedeflerinden olup sûfiler arasında tasavvufu doğrudan "güzel ahlâk" şeklinde tanımlayanlar olmuştur. Muhammed b. Ali el-Kassâb (ö. 275/888), "Tasavvuf nedir?" sorusuna şu cevabı vermiştir: "Güzel bir zamanda, kerim bir kişiden, iyi bir toplulukla birlikte ortaya çıkan güzel ahlaktır." Yine Ebu Muhammed el-Cerîrî (ö. 321/933) tasavvufu, "bütün güzel ahlakı edinmek ve bütün kötü ahlaklardan sıyrılmak" olarak tanımlar (et-Tûsî, 2008, ss. 49-50). Örnek alınması gereken güzel ahlâk, Hz. Peygamber'in ahlakıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de: "*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin*" (el-Kalem 68/4)" buyurulmaktadır. Hz. Peygamber ise "Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim." buyurmuştur (Muvatta, "Husnü'l-Halk", 8).

Öncelikle kalbin kötü sıfatlardan temizlenmesi gerektiğini belirten Şeyh-i Hazîn, hemen ardından bu kötü sıfatlar yerine güzel huyların yer edinmesi gerektiğini vurgular. Bu güzel hasletler, kalp için birer süs niteliğinde olup kalbi güzelleştirmektedir. Şeyh-i Hazîn'in örnek aldığımız kasidesinde güzel ahlaka dair şunlar geçmektedir: Tevazu, ihlas, şükür, cömertlik, muhabbet, affetmek ve tefekkür. O, güzel ahlakın yanı sıra kişinin işlerini Allah'a havale etmesi gerektiğini şöyle ifade eder:

تُو قَلْبِي رُ صِفَاتِي دَمِيمَةً مُنَزَّهَةً بِكِهِ بِصِفَاتِي حَمِيدَةً مُزِينَةً بِكِهِ
بِتَوَاضُعِ اخْلَاصِ ذِكْرِ نَعْمِ رُبُّهُ مُؤْمِنَانِ حَبِّ خَيْرِ كَرَمِ
أُمُورَانِ رُبُّهُ خَالِقِي خَوْ تَقْوِيضِ بِكِهِ كَسِي كُو عِدَاوَتِ بَتَا كِرُ تُو عَفْوِي بِكِهِ

(Bulut & Aydın, 2016, s. 163)

Sen kalbini kötü sıfatlardan temizleyip arındır. Güzel sıfatlarla da süsleyip güzelleştir.

[İyi huylar] Tevazu, ihlas, nimetleri anmak, müminleri sevip onlar için hayrı istemektir.

İşlerini yaratıcıya havale et! Sana kötülük yapanı da başışla affet!

Şeyh-i Hazîn'e göre kişi, bir taraftan kalbin tasfiye ve tehallisi ile meşgul olurken diğer taraftan da her an ölümü tefekkür ederek *râbîta-i mevt* yapmalıdır. Bu şekilde sürekli nefis ve şeytanla cihad halinde olmalıdır. Böylece, Cüneyd-i Bağdâdî'nin söylediği "tasavvuf, sulhu olmayan bir cenktir." anlayışı gerçekleşmiş olur (Kuşeyrî, 1989, s. 466). Bütün bunların gerçekleşebilmesi için kişinin kalbin hallerini bilmesi gerekir. Dolayısıyla Şeyh-i Hazîn, kalbin hallerini bilmenin farz-ı ayn olduğunu savunmaktadır. Zira bu eğitim ile mana âlemindeki perdeler aşılıp hikmet nuru elde edilmektedir:

بِهَرِّ كُلِّ سَاعَةٍ تَفَكَّرُ دِ مَوْتِي بِكِهِ
جِهَادًا دِ كُلِّ نَفْسٍ وَ شَيْطَانٍ بِكِهِ
تَعْلِيمًا أَحْوَالِ قَلْبٍ فَرَضَ عَيْنَا لِسَرِّ أُمَّتِي
رُبُّ بُو رَفَعِ حِجَابٍ وَ نِقَابٍ جَلْبَا نَوْرِ حِكْمَتِي
(Bulut & Aydın, 2016, s. 163)

Her an ölümü tefekkür et! Nefis ve Şeytan ile cihad et!

Kalbin hallerini öğrenmek ümmete farz-ı ayndır, aradaki örtü ve perdenin kalkıp hikmet nurunu celp etmek için

Kalbin tasfiye ve tehallisindeki gaye, kulun Allah'a itaat etmesidir. Kulun itaati ise kalbinin Rabbine itaatiyle gerçekleşir. Çünkü kalbin itaatiyle, beden diğer organları da Allah'a itaat eder. Hz. Peygamber'in hadisinde geçen kalbe dair bu hakikati, Şeyh-i Hazîn müritlerine şöyle telkin eder:

وَكُو قَلْبٍ مُطِيعٍ رَبِّي خَوْه دَبِي
جَمِيعِ بَدَنِ تَابِعِ وَي دَبِي كُوپَاءُ
وَدَسْتُ وَسَمْعُ وَبَصَرُ
وَفَرَجُ لِسَانٍ نَاطِقِي بِخَيْرٍ وَشَرٍ
(Bulut & Aydın, 2016, s. 163)

Kalp, Allah'a itaatkâr olduğunda bütün beden ona tabi olur.

Bunlar; el, ayak duyma, görme ve avret yeriyle, hayır ve şerri konuşan dildir.

2.3. Kalbin Hekimi: Mürşid-i Kâmil

Tasavvufta, manevi eğitim ve dolayısıyla tasfiye ile tehallî, bir mürşit nezdinde gerçekleşir. Tecrübeye dayalı bir ilim olduğundan dolayı sûfiler, mürşidin gerekliliğini savunurlar. Bu mürşit, adeta bir hekim gibi manevî hastalığı teşhis eder ve sonrasında zikir, tefekkür ve hizmet gibi yöntemlerle tedavi eder.

Şeyh-i Hazîn'e göre, kalbin tasfiye ve tehallîsi elbette bu hususta mahir olan bir rehber eşliğinde olmalıdır. Kalbin hastalıklarının tedavisinde, birinci ilaç olarak zikr-i Celâle işaret ederken, ikinci olarak da bu zikrin icrasında rehberlik eden mürşid-i kâmilden söz eder. Mürşid-i kâmil, Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin sırrı ile tedavi eder. Rabbânî feyz ve nur ile müridi ilahî cezbeyle ulaştırır:

دَرْمَانِ أَمْرَاضِ قَلْبِي ذِكْرُ جَلَالِ
حَكِيمِكَ مُرْشِدَهُ شَيْخِكَ صَاحِبِ كَمَالِ
بِأَسْرَارِ آيَاتِ قرآنِ دَرْمَانِ دِكْتُ
بِقِيْضِي وَ انْوَارِ رَبَّانِي مَجْدُوبِ دِكْتُ
(Bulut & Aydın, 2016, s. 163)

Kalbin hastalıklarının ilacı: Zikr-i Celâl, hekim bir mürşit ve kemâl sahibi bir şeyhtir.

Kur'ân ayetlerinin sırlarıyla tedavi eder, Rabbânî feyz ve nurlarla meczûb eder.

Şeyh-i Hazîn, şehâdet âlemini karanlık ve varlığı hakiki olmayan bir denize benzetir. Mürşid-i kâmil, müridi bu şehâdet âleminde bulunduğu karanlık ve mecazi denizden çıkarır, nurani ve hakiki varlık denizine ulaşmasını sağlar. Bu beyitte Şeyh-i Hazîn, ayrıca İmam Gazzâlî'nin *İhyâ'* da bahsettiği kalbin ordularına da temas eder:

دِ بَحْرًا وَجُودًا حَقِيقِي وَنُورَانِي دَا وَاقَعِ دِكْتِ
مُسَخَّرِ دِيبِنُ بُو وَي شِبْهِ مَلَكِ

رُ بَحْرًا مَجَازِي وَظُلْمَانِي خَارِجِ دِكْتِ
عَسَاكِرِ رُ بُو قَلْبِ هُنَّهْ پُرْ گَلَكِ

(Bulut & Aydın, 2016, s. 163)

Mürşit, müridi mecazi ve karanlık denizden çıkarıp, varlığı hakiki olan nurani denize atar.

Kalbin birçok askerleri vardır. Kalbin emrine melekler gibi boyun eğerler.

Sonuç

Tasavvufun temel amaçlarından biri olan bireyin manevi yükselişi, doğrudan kalbin arındırılması ve güzel ahlakla donatılmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda kalp, insanın iç dünyasının merkezi ve Allah ile olan ilişkisinde anahtar bir unsur olarak görülmüştür. Buna dayanarak, şeyhler müritlerini Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin referansıya, kalp hallerini dikkate alarak manevi eğitimle terbiye etmeyi hedeflemişlerdir. Şeyhler, bu eğitimi verirken, muhatapları olan müritlerin dil ve kültürel özelliklerini göz önünde bulundurmuş; sohbet ve şiirlerini onların anlayabileceği bir dil ve üslupla sunmuşlardır.

Şeyh-i Hazîn, kalbin hallerinden bahsettiği Kürtçe şiirlerinde son derece sade ve anlaşılır bir üslup kullanmıştır. Bu da bir sûfinin, yerel bölgeye onların anlayacağı bir kanal ile etki etmesinin güzel bir örneğini teşkil eder. Şeyh, şiirinde okuyucuya hitaben "kalbini tanı ve tevbe et!" diyerek manevi sorumluluğuna dikkat çeker. Çünkü şeyhe göre, kalbin hallerini öğrenmek herkese farz-ı ayndır. Bu nedenle, insanın kalbinin hallerini bilmesi ve her an tevbe halinde olması gerektiğini vurgular. Şeyh, kalbin kötü huylardan arındırılması ve güzel huylarla bezenmesinden bahsetmiştir. Bu bağlamda kibir, haset ve cimrilik gibi manevi hastalıklardan kaçınılmasını; tevazu, ihlas ve şükür gibi güzel ahlakların kazanılmasını tavsiye etmiştir. Bu durumun nasıl sağlanması gerektiği konusunda ise Allah'ı zikretmeyi ve hikmet sahibi bir mürşide tabi olmayı önermiştir. Ona göre mürşit, kişiye rehberlik ederek bulunduğu karanlık ve mecazî varlık âleminde çıkarıp hakiki ve nurani varlık âlemine ulaştırır. Şeyh-i Hazîn'in eserinde "kalbin orduları"ndan bahsetmesi, onun İmam Gazzâlî'den etkilendiğini göstermektedir. Şeyh-i Hazîn'in şiirlerinde ifade edilen "kalbin hekiminin mürşid-i kâmil olduğu" vurgusu, bireyin yalnızca kendi çabasıyla değil, aynı zamanda tecrübeli bir rehber eşliğinde manevi yolculuğunu sürdürebileceğini göstermektedir. Bu anlayış, tasavvufun bireysel deneyimi önemseyen ancak cemaat bilinci ve mürşit rehberliğini de önceleyen yapısını gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

Abdülkadir İsa. (2001). *Hakâiku ani't-tasavvuf*. Dâru'l-irfân.

Baz, İ. (2015). Siirtli Âşık Bir Sûfi: Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), 89-126.

Bulut, A., & Aydın, M. (2016). *Şeyh Muhammed el-Hazîn ve Dîvânı*. Ravza Yayıncılık.

- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Çamdibi, M. (1994). *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- el-Mekkî, E. T. (2003). *Kûtu'l-Kulûb*. Semerkand Yayınları.
- Emektar, R. (2023). *Tasavvufta Kalp Kavramı ve Önemi*. İlahiyat.
- et-Tûsî, E. N. S. (2008). *El-Luma 'fi't-tasavvuf*. Şirketü'l-Kuds.
- Fragar, R. (2003). *Kalp, Nefs ve Ruh: Tekamül, Denge ve Uyumun Sufice Psikolojisi* (Çev. İ. Kapaklıkaya). Gelenek Yayıncılık.
- Gazzâlî, E. H. (1996). *Kimyâ-yı Sa'âdet* (Çev. A. Arslan,). Merve Yayınları.
- Gazzâlî, E. H. (2004). *Ihyâu 'ulûmuddîn* (1-4). Dâru'l-marife.
- Gazzâlî, E. H. (2012). *Minhâcü'l-âbidîn ilâ cenneti Rabbi'l-âlemîn*. Dâru'l-Beşâri'l-İslâmiyye.
- Geylânî, A. (1998). *Fethü'r-Rabbânî ve'l-feyzü'r-Rahmânî*. Dâru'l-fikr.
- Hücvîrî, A. b. O. (2007). *Keşfü'l-Mahcûb* (Çev. Ahmed Abdurrahim es-Sâih - Tefvik Ali Vehbe,). Mektebetü's-Sekâfetü'd-dîniyye.
- Kelâbâzî, E. B. el-Buhârî. (2001). *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kuşeyrî, A. (1989). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Müessesetü'd-dârü's-şa'b.
- Muhâsibî, H. b. E. (2003). *er-Riâye li-Hukûkillah*. Dâru'l-Maârif.
- Muhâsibî, H. b. E. (2016). *el-Mesâil fî a'mâli'l-kulûb ve'l-cevârih*. el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas.
- Sirhindî, A. (2006). *Mektûbât* (Çev. M. M. Minzelevî; 1-2). Yâsin Kitabevi.
- Sühreverdî, Ş. (2006). *Avârifü'l-maârif* (1-2). Mektebetü's-sakâfetu'd-dîniyye.
- Şimşek, H. İ. (2015). Tasavvufta Kalbin Kirlenmesi ve Temizlenmesi Konusu. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(28), 35-48.
- Tirmizî, H. (1958). *Beyânu'l-fark beyne's-sadr ve'l-kalb ve'l-fuâd ve'l-lub*. Daru ihyâu kutubu'l-arabiyye.
- Uludağ, S. (2001). Kalb. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 24, ss. 229-232). TDV Yayınları.
- Verkânîsî, Ş. F. (2018). *Âdâb-ı Şeyh Fethullah* (Çev. M. S. Çakır,). Hâcegân Yayınları.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.